

Katja ZUPANIČ¹

»Za dom med bojni grom« - Vzroki, potek in posledice velike vojne 1914–1918

Imperializem evropskih velesil in težnja po ekonomski, politični ter kulturni prevladi, neenakomerna razdelitev kolonij, nemški in avstrijski militarizem, razpihovanje nemškega in italijanskega nacionalizma, hiter industrijski razvoj, oboroževalna tekma so bili vzroki, ki so nakazovali, da se skoraj stoletni mir v Evropi krha. Države so iskale varnost v zavezništvih. Z atentatom v Sarajevu in s smrtjo zakonskega para nadvojvode Franca Ferdinanda in soproge Zofije so avstro-ogrške sile ob podpori Berlina izrabile kot povod za veliko vojno. Le-ta je sprožila niz vojnih napovedi in Evropa se je znašla v totalni vojni. Oblikovala so se bojišča in fronte na vseh koncih Evrope in sveta. Vojskujoči se vojaki so pridobili strašne nove izkušnje, prebivalstvo v zaledju pa se je bilo prisiljeno soočiti z nezaslišanim napenjanjem vseh sil za preživetje tako svojih najbližjih kot tudi sodržavljanov, beguncev in vojnih ujetnikov. To so občutili tudi prebivalci Ormoža in okolice, ki so ob vseh strahotah in posledicah vojne doživljali še protislovenske izpade. Vojna je ljudi stregnila, spregledali so, da se morajo boriti samo za interes nemštva. S tihim propagandnim delom se je politikom posrečilo zopet dvigniti med ljudstvom slovensko narodno zavest.

Vojna, za katero se je pričakovalo, da bo končana v nekaj mesecih, je za seboj pustila množico mrtvih, ranjenih in pobabljenih, spremenila je pokrajine, politične ureditve in v življenju ljudi pustila neizbrisen pečat.

Ozadje nastanka 1. svetovne vojne

Dolgi evropski mir se je v prvih letih 20. stoletja še kar ohranjal, vendar se je pojavljal strah zaradi njegove krhkosti. Francosko-nemško rivalstvo, želja nemškega vplivnega področja, da bi prek Balkana prišli do Bližnjega vzhoda in surovin, ponavljajoče se balkanske krize, diplomatske krize, imperialistična trenja in pomorska oboroževalna tekma, zahteve zatiranih narodov po samoupravi... so povečevali napetosti med evropskimi velesilami in Evropejce pripravljale na možnost vojne.² Jasno znamenje negotovosti in možnega spopada je bila naraščajoča oborožitvena tekma evropskih velesil. Vojske in mornarice so si vneto prizadevale za izume, ki bi jim omogočili prednost pred sovražniki. Pripravljeni so bili načrti za hitro mobilizacijo obsežne vpoklicane vojske, kopicili so velikanska skladišča orožja in vojaške opreme, izobraževalni sistem in popularni tisk sta skupaj krepila domoljubje...³ »V kotlu rivalstva, strahov in sovraštva je vse bolj kipelo.«⁴ Države so iskale varnost v zavezništvih. Nemčija se je povezala z Avstro-Ogrsko in Italijo (**tabor centralnih sil**), Francija pa z Rusijo. Veliko Britanijo, ki je bila tradicionalno izolacionistična, je strah pred Nemčijo prisilil v dogovor s Francijo in pozneje še z Rusijo (**tabor antante**).

1 Katja Zupanič, direktorica Zgodovinskega arhiva na Ptuj, arhivska svetovalka, Vičava 5, 2250 Ptuj, katja.zupanic@guest.arnes.si

2 Norman Davies, naslov izvirnika: Europe: A history, Zgodovina Evrope 2, Modrijan, 2013, str. 820.

3 R.G. Grant, naslov izvirnika: World war I – The definitive Visual Guide, DK, 1. svetovna vojna – Velik ilustrirani vodnik, Založba Mladinska knjiga, 1. izdaja, 2014, str. 12, 18, 19. Norman Davies, naslov izvirnika: Europe: A history, Zgodovina Evrope 2, Modrijan, 2013, str. 820.

4 Norman Davies, naslov izvirnika: Europe: A history, Zgodovina Evrope 2, Modrijan, 2013, str. 823.

Bosanska kriza je prva nakazala, kje utegne biti najverjetnejše vnetišče Evrope.⁵ Obisk nadvojvode Franca Ferdinanda z nosečo soprogo Zofijo v Sarajevu je bil odkrita potrditev cesarske oblasti v nedavno anektirani pokrajini. Namenoma je prezrl vsa opozorila⁶ in obisk načrtoval tako, da se je prekril s srbskim narodnim praznikom – vidovdanom⁷, obletnico kosovske bitke. V očeh Srbov je šlo za preračunano žalitev.⁸ Zato so se med množicami, ki so ju prišle pozdraviti dne 28. junija 1914, skrivali tudi mladi atentatorji, ki jih je poslala ena od tajnih srbskih organizacij, ki so nasprotovale habsburški vladavini – Mlada Bosna. Po eksploziji prve bombe, je bilo ranjenih nekaj gledalcev, med njimi tudi policist, aretiran je bil en mož. Nekaj časa pozneje, se je avtomobil z nadvojvodo ustavil neposredno pred devetnajstletnim Gavrilom Principom. Le-ta je izkoristil priložnost, izvlekel pištolo in dvakrat ustrelil. Krogle iz Principovega revolverja, izstreljene iz neposredne bližine, so smrtno ranile cesarski par.

SI_ZAP/0006, Zbirka Muzejskega društva 1605–1961, šk. 46, fotografija nadvojvode Franca Ferdinanda in njegove soproge Zofije – pet minut pred atentatom.

Avstro-Ogrska čast, ugled in verodostojnost so zahtevali ukrepe proti Srbiji. Pri tem so dobili podporo Berlina. Sklenili so, da bodo atentat uporabili kot povod za vojno s Srbijo. Strelji v Sarajevu so v štirih tednih porušili vse diplomatske in vojaške zadržke. Beograd je 23. julija 1914 prejel ultimatum, v katerem so zahtevali avstrijsko sodelovanje pri pregonu morilcev, prepoved delovanja društev in organizacij, ki so nasprotovala avstroogrski politiki, ustavitev protiavstrijske propagande ter opravičilo.⁹ Zahteve so bile namenoma oblikovane tako, da so bile nesprenljive. Srbija je imela 48 ur časa,

5 Avstro-Ogrska si je Bosno leta 1908, po tridesetih letih upravljanja pod mednarodnim mandatom, brez pravne utemeljitve preprosto priključila. Ta priključitev je Srbijo razjezila. Le-ta je namreč imela željo združiti regionalno slovansko prebivalstvo pod svojo oblastjo. Avstro-ogrška vlada je naraščajočo moč Srbije dojemala kot grožnjo svoji oblasti.

6 Avstrijska vlada je prejela izrecno opozorilo o načrtovanem poskusu atentata na nadvojvodo.

7 Vidovdan – god. Sv. Vida, obletnica kosovske bitke.

8 Norman Davies, naslov izvirnika: Europe: A history, Zgodovina Evrope 2, Modrijan, 2013, str. 823.

9 Marija Hernja Masten, Prva svetovna vojna, skoraj pozabljena tragedija 20. stoletja, v zborniku: Slovenstvo na Ptujskem

da jih sprejme ali pa se sprijazni z vojno. Sprejela je večino pogojev, ob ruskem zagotovitvi podpore pa je zavrnila prihod avstroogrskih preiskovalcev v Srbijo. Še isti večer je objavila delno mobilizacijo. Že 25. julija 1914 je ruski carski svet sklenil podpreti Srbijo, vendar se pri tem ni posvetoval ne z Britanijo in ne s Francijo. **28. julija 1914** je Avstro-Ogrska uradno napovedala vojno Srbiji. Rusija je ob tem razglasila mobilizacijo svojih oboroženih sil v območjih ob Avstro-Ogrski, ne pa tudi ob meji z Nemčijo. Evropske velesile so se nenadoma soočile z možnostjo širitve vojne. To je Nemčijo spodbudilo, da je izdala ultimatum najprej Rusiji, nato še Franciji. 1. avgusta 1914 je Nemčija napovedala vojno Rusiji, 3. avgusta pa še Franciji. Nemški načrti so predvidevali tudi napad na nevtralno Belgijo in Luksemburg.¹⁰ Ker pa je za nevtralnost Belgije jamčila Velika Britanija – edina prava evropska in svetovna velesila – je ta 4. avgusta napovedala vojno Nemčiji. 6. avgusta je napovedala Srbija Nemčiji vojno in Avstro-Ogrska Rusiji, 11. avgusta je sledila vojna napoved Britanije Avstro-Ogrski in 23. avgusta Japonske Nemčiji. Amerika je vstopila v vojno leta 1916 na strani antantnih sil.

Evropa se je znašla v totalni vojni. V naslednjih dneh, tednih in mesecih so se oblikovale naslednje fronte in bojišča: vzhodna fronta, zahodna fronta, balkansko bojišče, italijanska fronta, bližnjevzhodno bojišče, vojna v kolonijah, vojna na morju ter popolnoma novo bojišče v zraku.¹¹ Vojna se je razširila preko meja Evrope, zato so jo preimenovali v svetovno vojno. »*Luči po vsej Evropi ugašajo. Za časa našega življenja ne bomo več videli, kako se bodo prižgale*«, je znamenite besede izrekel britanski zunanji minister Edward Grey ob omenjenih dogodkih.¹²

Italijani, ki so bili sicer v trojni zvezi, so vstop v vojno najprej zavrnil in razglasili nevtralnost, maja 1915 pa iz te zveze izstopili in napovedali vojno nemškemu cesarstvu in Avstro-Ogrski. Leta 1915 je Italija stopila v vojno na strani antante. Ta je Italiji na podlagi londonskega pakta med drugim obljubila tudi velik del slovenskega ozemlja. Odprla se je 93 km dolga bojna linija soške fronte.

Izbruh vojne in mobilizacija slovenskih fantov ter mož na Spodnjem Štajerskem

Začetek vojne poleti 1914. so ljudje po Evropi sprejeli z različnimi občutki. Na Spodnjem Štajerskem so se fantje in možje dne 26. julija 1914 na splošno mobilizacijo poslušno odzvali.

Vojna je izbruhnila sredi največjega dela na poljih in odtegnila kmečkemu podeželju najboljše moči. Da dela ne bi zaostala, so ustanovili v občinah žetvene komisije, ki so skrbele za to, da je bila letina pravočasno pospravljena. Po posredovanju teh komisij so dobili kmetje že jeseni 1914. ruske vojne ujetnike, da so jim pomagali delati. Ujetniki so bili pri kmetih na hrani in stanovanju in so se pri njih hitro »udomačili«, zato so pozneje »*vsako občevanje med civilnimi osebami in vojnimi ujetniki, ki ni bilo vsled delovnega ali službenega razmerja neobhodno potrebno*«, prepovedali.¹³

Da bi živela na mesta in podeželje enakomerno porazdelili in s tem preprečili pomanjkanje pri enih ali drugih, so takoj v začetku vojne popisali pri kmetih vse zaloge pšenice, rži, ječmena, ovsa in koruze, kar so potem stalno ponavljali, in jih dali pod zaporo.

v 20. stoletju, izdalo: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, Ptuj 2005, str. 118, 119.

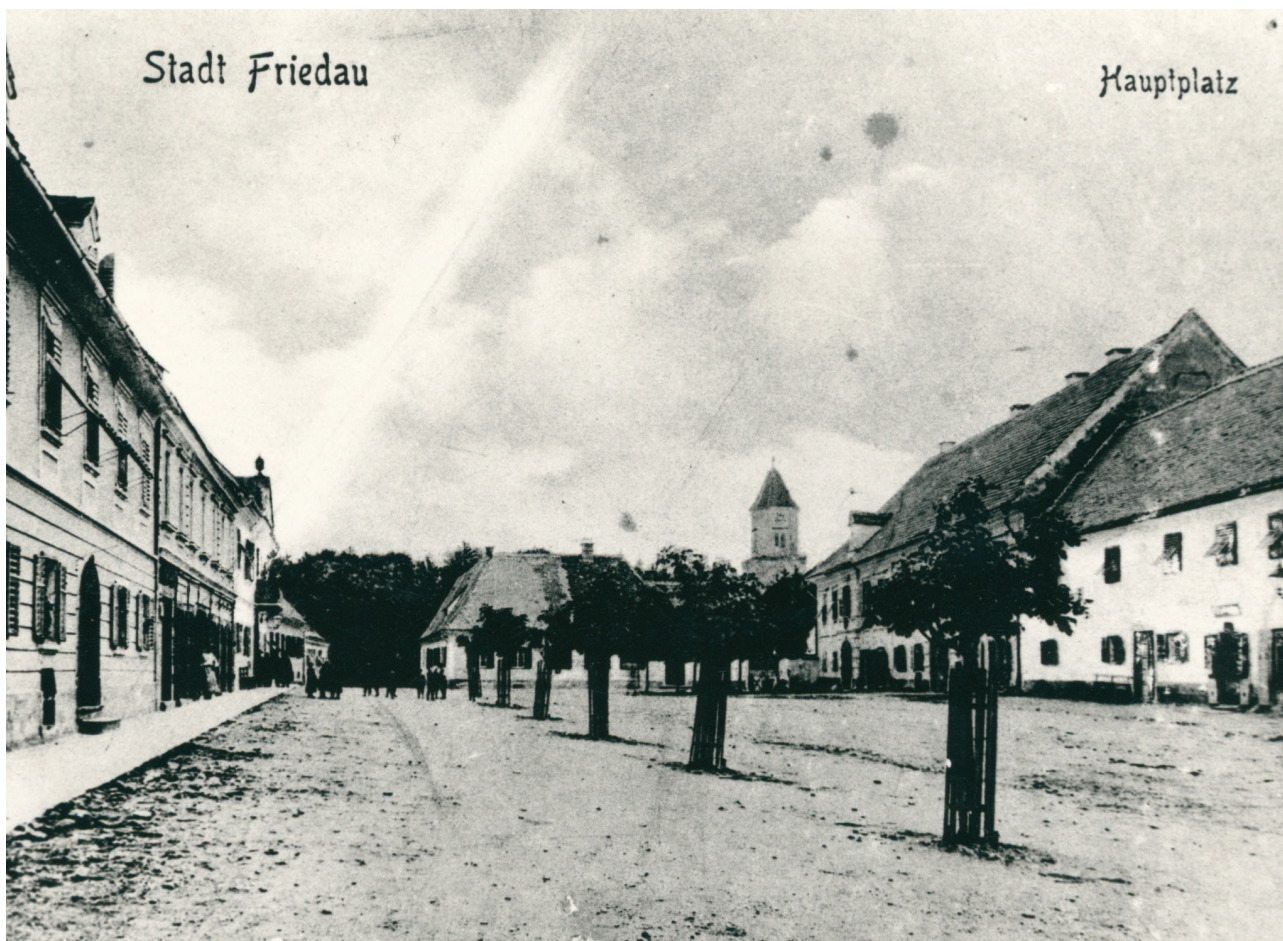
10 R.G. Grant, naslov izvirnika: World war I – The definitive Visual Guide, DK, 1. svetovna vojna – Velik ilustrirani vodnik, Založba Mladinska knjiga, 1. izdaja, 2014, str. 30, 31. Norman Davies, naslov izvirnika: Europe: A history, Zgodovina Evrope 2, Modrijan, 2013, str. 823, http://sl.wikipedia.org/wiki/Prva_svetovna_vojna, pridobljeno junija 2014.

11 http://sl.wikipedia.org/wiki/Prva_svetovna_vojna, pridobljeno junija 2014.

12 Norman Davies, naslov izvirnika: Europe: A history, Zgodovina Evrope 2, Modrijan, 2013, str. 824–826.

13 SI_ZAP/ 0387, Zbirka kulturno prosvetna dejavnost ZAP, dr. Alojzij Trstenjak, šk. 2, ovoj 6.

Podeželsko ljudstvo se je razmeram kmalu prilagodilo. Začeli so sejati lan in konopljo, doma so si sami kuhali milo in delali sveče. Kavo so si nadomestili z doma žgano pšenico in ječmenom. Ker so kmetje svoje pridelke med vojno lahko spravljali v denar, so si gospodarsko opomogli in poplačali dolgove, tudi vse vknjižene še iz predvojnega časa. Rešili so se tudi osebnih dolgov in s tem postavili svoje domačije zopet na trdne temelje. Državna uprava tega ni prezrla in je zato silila ljudi, da so podpisovali vojna posojila. Razpisani sta bili vsako leto dve posojili, do konca vojne torej osem posojil.¹⁴

Fotografija Ormoža pred prvo sv. vojno.

V pričakovanju, da bo šlo za kratkotrajen spopad, ki se bo končal z zmago ene ali druge strani v nekaj tednih, in da se bodo vojaki, ovenčani z odlikovanji, domov vrnili do božiča, so v skoraj prazničnem vzdušju zapuščali svoje domove in družine. O tem, da bo vojna hitro končana, so razmišljali zaradi modernejšega načina vojskovanja, ki bo intenzivnejše in odločilnejše kot v preteklosti. Zgodilo pa se je, da vojskovanje ni trajalo štiri mesece, temveč več kot štiri leta. V vojsko so vpoklicali vse sposobne moške med enaindvajsetim in dvainštiridesetim letom starosti.¹⁵ Na bojišče je tako odšlo 30.000 slovenskih fantov.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Z vstopom Italije v vojno in odprtjem Soške fronte leta 1915 so bili mobilizirani tudi moški, stari do petdeset let (Nataša Kolar, www.kamra.si).

Ormoški vojaki so spadali v naborno področje 87. celjskega pehotnega polka in 26. domobranskega mariborskega pehotnega polka. Prvi je bil sestavni del skupne armade, ki je spadala v 3. korpus s sedežem v Gradcu, drugi je pripadal deželni obrambi, ki je bila organizirana ločeno za avstrijski in ogrski del monarhije. Del vojakov je sestavljalo še 26. črnovojniški polk. Vojaki, ki so se na ormoško področje priselili od drugod, so bili vpoklicani v polke skupne armade, ki so imeli naborna območja na Ogrskem in Hrvaškem, ali v ogrske domobranske (honvedske) polke. Manjše število je šlo še v saperski (minerski) bataljon, ki je imel naborno bazo na Ptujju, druge samostojne bataljone ali artilerijske in trdnjavske polke ter konjenico (5. dragonski polk).¹⁶ Kasneje so zaradi velikih izgub, ki so jih že od avgusta 1914 dalje doživljali nekateri polki, bili preživeli vojaki dodeljeni drugim polkom, pa tudi tisti, ki so bili vpoklicani leta 1915 in kasneje niso zmeraj prišli v t.i. »domače« polke.

Do tedaj mirni ormoški kolodvor, je postal prometno vozlišče. Natrpani vagoni vojakov, ki so jih vozili na fronto, so drdrali dan in noč. *»Tovorni vagoni so bili zavitni v velike zastave..., v večini slovenske«.*¹⁷

Natrpani železniški vagoni, ki so vozili na fronto vojake, sanitetni in drug material (SI_ZAP/0386, Fototeka, 1880–2002, F1236).

Glavnina slovenskih vojakov je tako avgusta 1914 odšla proti vzhodnemu bojišču – Galicija. *»V Galiciji je prišla resničnost, 24-urni pohodi v blatu, brana se je poslabšala, prišli so v središče topovskega ognja«*¹⁸... *«Armade so planile druga na drugo, zavladata je zmešnjava, obstreljevanje, letele so roke in noge. To gre onkraj tega, kar lahko človek prenese. Bilo je nepredstavljivo...»*, je v spominih zapisal vojak Ivan Matičič.¹⁹ Strelski rovi so se počasi oblikovali, razvijale so se tehnike preživetja v njih. Sicer so bile med bojišči razlike, a počasi so strelski rovi postali značilnost, prav tako bodeča žica, uniforme so dobile varovalne barve, vojaki so dobili čelade. Izredno pomembno vlogo je odigralo tudi topništvo.²⁰

16 Emica Ogrizek, »Do božiča bomo doma«, Padli in pogrešani vojaki iz ormoškega območja v prvi svetovni vojni, v: Ormož skozi stoletja V, prva knjiga, Ormož 2005, str. 307.

17 Ruda Jurčec, Skozi luči in sence I, prvi del 1914–1929, Prešernova družba, Ljubljana 1991.

18 Parada se je končala. »1. svetovna vojna prinese civilizacijski šok«, intervju s kustosom Muzeja novejšje zgodovine Slovenije Markom Štepcem, pridobljeno junija 2014.

19 Prav tam.

20 Prav tam.

Slovenski fantje gredo navdušeno na vojsko.

Na tisoče in tisoče slovenskih fantov in mož je poklicanih, da branijo našo ljubo Avstrijo. Mesto Maribor je polno vojaštva, ulice polne onih, ki čakajo na cesarsko sukajo. Dasiravno so morali marsikateri zapustiti doma svoje drage: stariše, brate, sestre, ženo in otročiče, vendar hiti vse z velikim veseljem v vojašnice in od tam na bojno polje. Veselo ukanje in prepevanje domoljubnih pesmi se razlega po Mariboru. Mariborski kolodvor je podoben velikemu vojaškemu taborišču. Vsake pol ure pripeljejo dolgi vlaki nove stotine bojevnikov za domovino. Slovenski fantje in možje so takoj, ko se je zaznalo, da jih kliče cesar na brambo domovine, zapustili svoj dom in hoteli brez obotavljanja na določeno jim mesto. Komisije, ki sprejemajo v vojasnicah došle rezerviste, delajo z velikim naporom noč in dan, a skoro ne morejo zmagati dela. Vsak bi bil rad prvi na vrsti, da bi čim prej šel s puško v roki sovražniku nasproti. Le malo vidiš med vpoklicanimi žalostnih obrazov; izvzete so seveda uboge žene, ki spremljajo svoje može.

V torek zjutraj je bila mariborska bazilika Matere Milosti od 4. ure naprej polna fantov in mož, ki gredo na vojsko. Spovednice so bile oblegane, kakor ob kakem velikem romanju. In kako pobožno so ti branitelji domovine molili, s kako pobožnostjo prejelili sv. obhajilo! Slovenec je dober in zvest katoličan in kot tak zvest in junaški branitelj Avstrije.

Te dni se odpravljajo vojaki na jug. Ko vlaki odhajajo, sliši se veselo prepevanje bojnih in domoljubnih pesmi. Sliši se le en klic: Ko bi le že skoraj mogli udariti nad Srba!

Slovenski mladeniči in možje! Le s korajžo in veseljem na boj! Domovina gleda s ponosom na vas in pričakuje od vas, da boste v polni meri vršili svojo dolžnost! Z Bogom!

Naprej tedaj, junaški roj,
Za dom, za drage v hrabri boj
Tja sred sovražnih čet!
Med nami vsak je cel junak,
Naj pade tretji, drugi vsak
Da bo le dom otat!

Glasovi o junaštvu slovenskih vojakov.

Junaški graški armadni kor.

Nek častnik, ki stoji sedaj s svojo četo v veliki bitki pri Lvovu, je pisal svojemu znanecu z dne 9. septembra sledeče:

Od večraj naprej divjaj v prostoru pri Lvovu zopet velika bitka. Upam, da se bo ta borba končala za nas ugodno. Naši vojaki so že v prvi bitki naskočili sovražnika kot „vrági“. Ni nam bilo močče, jih obdržati nazaj. Naši fantje niso prej odnehali, dokler niso sovražnika, ki so ga imeli pred seboj, potolkli. Posebno junaško se je bil naš graški (III.) kor. Slava mu! Sedaj stoji naš junaški zbor zapet svež v novem boju.“

Slava pešpolku št. 87!

Kakor sporoča „Slov. Nar.“ častnik, ki se je vrnil ranjen z bojišča, si je spodnjestajerski slovenski (oeljski) polk št. 87 stekel na bojišču posebno slavo. Posebno sijajno so se držali naši spodnjestajerski fantje v bitki pri Rava-Ruski 26. in 27. avgusta. Zborni poveljnik je naš polk ponovno pohvalil. Mnogi „sedeminosemsetniki“ so si zaslužili z junaškimi čini kolajne. Poročila, da je imel 87. polk ogromne izgube, so znatno pretirana.

Slovensko junaštvo brez primere.

Častnik nekoga lovskega bataljona, ki se je udeležil zadnje dni meseca avgusta bojev v izhodni Galiciji in je bil tam ranjen, pripoveduje:

„Naš bataljon je bil razpostavljen v neki manjši vasi in je imel skupno z oddelki 3 inanterijskih polkov nalogo, da zadržuje velike, proti naši armadi prodirajoče ruske čete. Jaz sem dobil povelje, da moram s svojo četo, ki jo štela 90 mož, prodrati do nekoga gozdnega roba in od tam opazovati prehod ruskih kozaskih četi, katere so naše kavalerijske patrulje naznanile. Mi smo ležali dobro zavarovani v gozdu, ko je iz bližnjega, nam nasproti ležečega gozda, prijahal kozak, se oprezno ozrl na vse strani, potem pa v skoku dirjal na prosto polje, ki je ležalo med našim in nasprotnim gozdom. Kozak je potem mirno obstal pod nekimi drevesom v naši bližini. Prvemu kozaku so kmalu nato sledili še drugi. Ko ta kozaska predstraža ni opazila nič sumljivega, je v manjših presledkih prijahal se kozaski oddelak kakih 90 mož.“

Z veliko težavo sem zadrževal svoje muštvo, da ni začelo streljati na kozake. Držati sem se moral strogo danega povelja, da ne izdam z nepremišljenim streljanjem prodiranja naših četi ter obenem tudi izsledim, v kateri smeri se bo vršilo prodiranje ruskih oddelkov. Čez nekaj časa se je kozaska patrulja odstranila; jaz sem takoj poslal našemu bataljonu poročilo o tem, kar sem opazil. Po tem dogodku nam ni bilo več dolgo čakati in že smo prišli v boj z mnogo močnejšo sovražno četo. A sovražnik je bil napram nam močnejši samo po številu. Junaštvu naših četi se je do dobra posrežilo, zadržati sovražnika in mu prizadeti velike izgube. Naši vojaki so niti za trenutek niso strašili smrtonosnih kragel, ki so frčale mimo naših glav. S skoroda nepričnim junaštvom so sli naši fantje in možje, večinom Slovenci, proti sovražniku. Kljub vsem velikim naporom, katere so že pred bitko prestali, ne oziraje se na naporno hojo in veliko vročino ter vse neprilike, katere smo prestali v težavnem, blatno-peščenem ozemlju, so naši vrli slovenski vojaki vedno naskakovali sovražnika z veliko prožnostjo in srditostjo.“

Slava našim domačim slovenskim junakom!

Pešpolk št 27 v boju.

Nek vojak 27. (graškega) pešpolka pripoveduje, s kako strahovitim junaštvom so se borili vojaki 27. pešpolka v Galiciji zoper številnejšega sovražnika.

Bilo je dne 26. avgusta, ko je napočila jutranja zora. Naš oddelak je lepo hito prodiral proti sovražni postojanki. Sli smo naprej z našimi malimi konjičkami. Kar koprneli smo po sovražniku. Vstred napornih maršev v zadnjih dneh in vstred hude žeje smo imeli le samo eno željo: Naprej! Žeje smo si gasili navadno po noči, ker se nam je po dnevu studila voda, katero smo zajemali iz mlakuz. Sleherni vojak je čutil potrebo, da se mora sovražnika prav kmalu napasti. Mi sprednji smo pokrili naše majhne topove z zeleznim vejevjem, da jih sovražnik ne zazapi. Noč je bila tako mrzla, da smo morali hitro korakati, da si ooglejemo otrpnele ude. V našo največjo nevoljo je pa prišlo povelje: „Stoj!“ Takoj smo se postavili za nek zavarovan kral in smo čakali. Iz daljave smo slišali vrtlo gromenje topov, vnes pa pokanje pušk in živizganje svinčenk. Bitka se je začela. In zopet smo korakali dalje. Iz neke višine smo zagledali sovražnika. V tesno sklenjenih skupinah smo prodirali dalje. Vkljub precejšnji daljavi smo že razločno slišali glasove iz trobent. Sovražnika, ki se nam je bližal, so obdajale goste megje prahu. S svojim silnim navalom so nas nameravali pomandri. Krogle so neprestano frčale, granate pokale, ki so se razletele. Namerili smo puške na prodirajočega sovražnika.

Vkljub temu, da sem grozno vznevoljen, moram povdarjati, da so krogle iz ruskih topov bile izvrstno namerjene. Razdaljo med nami in Rusi so že mnogo poprej označili ovađuhi sovražniku. Naših vojakov je bilo zraven še mnogo manj. Toda vstrajati moramo! Šrapneli in granate so nam napravile veliko izgub. Kos šrapnela je zadrl mojega tovariša v trebuh, bil je pri priči mrtev. Kmalu nato je odfrčala granata našemu naredniku zgornjidel glava. Obdajala nas prah smodnika. Zatoneli so klic: „Hura!“ Vstred neprestanega streljanja so postale čvri pušk vroče. Mi smo streljali neumorno dalje, čeprav ngs je bilo vedno manj. Umreti ali zmageti, to je bilo naše gesto. Toda v trenutku, ko sem hotel zopet seči v torbico po patrone, me je zaskelilo na hrbtu, pred očmi se ni je stemnilo in padel sem na skrjajo za strelivo.

Še le 2 dni pozneje sem se prebudil v bolnišnici. Šrapnel mi je raztrgal levo pleče, k srcač samo meso. Naši vojaki so spodli sovražnika, ki je imel veliko izgub.

V tem boju sem prejel krst s svinčenkami.

Časopis Slovenski gospodar piše o junaštvih slovenskih polkov, julij 1914, Dlib.

Že po prvem letu vojne je upanje na njen skorajšnji konec izpuhtelo, čeprav je vojake in civiliste spremljala propaganda, ki je spodbujala in prepričevala, sporočala in spreminjala novice, da bi ljudje verjeli v pravilnost in pravičnost dolge vojne.²¹

Mobilizacija mož in fantov je najbolj prizadela civilno prebivalstvo. Vojna ni bila le na fronti, čutilo jo je tudi zaledje. Prva posledica je bilo pomanjkanje delovnih moči, še zlasti na kmetijah, katerih gospodarji so bili vpoklicani v vojsko. Zaradi tega so bile ukinjene omejitve delovnega časa, nedeljsko delo ni bilo več prepovedano, za delo so zaposlovali ženske, otroke, starce in ujetnike. Čutiti je bilo vesplošno pomanjkanje, vojna je zaostriła življenjske razmere. Zasedba uradniških mest v novih vojnih uradih, posebej tistih, ki so imeli opraviti s prehrano, s samimi nemškimi uslužbenci, je imela za Slovence hude posledice. »Šolske klopi so se praznile, otroci so smeli ostajati doma. Kmetije so ostale brez moških. Položaj se je izboljšal, ko so prišle na ormoško območje prve stotine ruskih ujetnikov. Vojaške oblasti so jih kar razdelile po vaseh in hribih.«²² Še posebej je slovensko ozemlje trpelo po italijanski vojni napovedi zaradi rekvizicij, bolj kot nemške dežele, saj je bilo neposredno zaledje fronte.

»Potrebna živila za vojaštvo je moralo oddajati kmetijsko prebivalstvo...Vsako leto se je tudi večkrat izvrševala rekvizicija raznih pridelkov od biše do biše. Ljudje so bili primorani, da so svoje lastne pridelke skrivali. Vršile so se nabirke denarnih sredstev, ki jih je organizirala država za Rdeči križ, vdove in sirote, pobirala se je stara volna,

21 Prav tam, 1914–1918, leta strahote, prirejeno po: Petra Svovljšak, Leta strahote.

22 Ruda Jurčec, Skozi luči in sence I, prvi del 1914–1929, Prešernova družba, Ljubljana 1991, str. 78.

cunje, papir in vse kovine razen železa. Pobirala je tudi cerkvene zvonove...»²³ Učenke so v urah za ročna dela in doma pridno izdelovale topla zimska oblačila: tople ovitke za kolena, tople zapestnice, moške kratke nogavice in ušesna pokrivala.²⁴

Z napadom Kraljevine Italije na Avstro-Ogrsko se je maja 1915 odprlo novo bojišče. Glavnina enot 3. Korpusa avstroogrške vojske je bila poklicana z vzhodnega bojišča, s tem pa tudi večina vojakov s slovenskih nabornih območij. Odprla se je 93 kilometrov dolga bojna linija soške fronte. Med 24. majem 1915 in 28. oktobrom 1917 je v katastrofalnih razmerah potekalo dvanajst soških bitk, ki so zahtevale okrog 187.000 mrtvih, med katerimi so bili tudi številni Slovenci. Strahote soškega bojišča, kjer so se branile meje Avstro-Ogrske kot širše domovine in posredno tudi slovensko ozemlje in narodne meje, so bila onkraj človeškega razumevanja. »Preskerba s hrano skoraj ni bila mogoča, izstreljena je bila največja količina granat, napadi s plinom...sledil je boj na nož, moč na moč.«²⁵ Za slovenski prostor je bila soška fronta izjemnega pomena, saj je soška armada varovala slovensko zaledje pred vojnim uničenjem.²⁶ Po zmagi avstro-ogrške vojske ob nemški pomoči nad Italijani – preboj pri Kobaridu, je po odhodu nemške armade avstro-ogrška vojska na Pijavi ostala sama. Njeno stanje je bilo vedno slabše, izčrpana in lačna vojska, pomanjkanje goriva, vedno večje nezadovoljstvo med vojaki, upori vojakov, med njimi tudi trije upori nadomestnih bataljonov slovenskih polkov, pa tudi nemiri med civilnim prebivalstvom. Ob pomoči britanskih in francoskih divizij Italiji je zadnja ofenziva, ki se je začela točno leto dni po preboju, potekala proti avstro-ogrski vojski, ki je počasi, skupaj z državo, razpadala. Zajetih je bilo več kot 30.000 avstro-ogrskih vojakov.²⁷ 3. novembra 1918 je bilo sklenjeno premirje med avstro-ogrsko vojsko in Italijani. Smrt cesarja Franca Jožefa 21.11.1916 je med ljudmi vzbujala dodatno zaskrbljenost, saj so se zavedali, da monarhija prihaja do svojega konca. »V Ormožju so po strehah zavalovale črne zastave. Skupno so plapolale frankfurtske in slovenske zastave, nekatere povite v črn pajčolan...na dan pogreba je bila v farni cerkvi slovesna žadušnica... prišli so vsi Nemci, ki so sicer pripajali samo k cesarskim mašam. Tokrat jih ni motilo, da sta stali obe šoli, slovenska in nemška, vsaka ob svoji strani odra. Prvič se je zgodilo, da sta se nadučitelja globoko pozdravila in si podala roki. Na prag zakristije je stopil dekan, ki je storil nekaj nepojmljivega, okoli katafalka je stopil k slovenski zastavi in izpod platna potegnil slovensko trobojnico... Pogreb Franca Jožefa je bil zadnja manifestacija skupnosti avstrijskih narodov.«²⁸ Smrt starega cesarja je bila napoved nove dobe.

Leta 1917 so se že na vseh bojiščih kazale posledice triletne vojne, protivojno razpoloženje pa se je še bolj okrepilo po oktobrski revoluciji, ko je Rusija izstopila iz vojne. Tako vojaki kot civilno prebivalstvo so bili siti vojne. Vedno več je bilo zahtev po ustanavljanju nacionalnih držav na tleh monarhije in po končanju vojne. Slovanski narodi se niso več hoteli bojevati. Izjema je bila soška fronta, kjer so se Slovenci še bojevali, saj so čutili, da s tem branijo tudi svojo domovino. Razpoloženje ljudi je oznanjalo korenite družbene in politične spremembe. Totalna blokada držav centralnih sil je ustvarila v Nemčiji in Avstriji tudi veliko pomanjkanje vsega, kar je bilo nujno za prehrano in oskrbo prebivalstva, tudi vojakov, pomanjkanje surovin za vojno industrijo.

23 SI_ZAP/0108, Osnovna šola Gorišnica 1893–1992, šolska kronika.

24 SI_ZAP/0113, Osnovna šola Lovrenc, šolska kronika.

25 <http://www.rtvsl.si/1sv> Parada se je končala. »1. svetovna vojna prinese civilizacijski šok«, intervju s kustosom Muzeja novejšje zgodovine Slovenije Markom Štepcem, pridobljeno junija 2014.

26 Prav tam.

27 Prav tam, Vojne slike: Galicija, Karpati, Doberdob, Škabrijel, Kobarid..., pridobljeno junija 2014, R.G. Grant, naslov izvirnika: World war I – The definitive Visual Guide, DK, 1. svetovna vojna – Veliki ilustrirani vodnik, Založba Mladinska knjiga, 1. izdaja, 2014, str. 319.

28 Ruda Jurčec, Skozi luči in sence I, prvi del 1914–1929, Prešernova družba, Ljubljana 1991, str. 91–93.

Po statističnih podatkih je utrpela avstro-ogrška monarhija med prvo svetovno vojno 1,2 milijona ubitih od 7,8 milijona mobiliziranih vojakov.

Premirje

11. novembra 1918 se je s premirjem končal več kot štirileten pokol. Madžarska je zapustila zvezo z Avstrijo, cesar Karel pa se je odpovedal svoji vladarski vlogi. Stroški vojne, ki so bremenili vse v vojni udeležene države, so bili strahovit udarec za celotno svetovno ekonomijo, strahote vojne pa so zasenčile vse plodovite dosežke tega obdobja. Mirovna pogodba iz Saint-Germain-en-Laya, ki je bila z Avstrijo sklenjena leta 1919, je državo zmanjšala na majhno republiko.

Premirju, ki so ga 11. novembra 1918 podpisali voditelji nemške države s silami antante, je sledila mirovna konferenca v Parizu leta 1919, na kateri so zmagovalci razpravljali o pogojih, ki jih bodo naložili poražencem. S podpisom versajske pogodbe, ki je bila ključni mirovni sporazum, podpisana 28. junija 1919, se je vojna tudi uradno končala. Kljub temu pa so se v številnih delih sveta boji nadaljevali ali pa so izbruhnile nove vojne. Miru ni bilo vse do sredine dvajsetih let 20. stoletja. Ljudje so se poklanjali spominu na mrtve, večina je upala, da se vojna nikoli več ne bo ponovila. Toda nemška zamera in zagrenjenost sta pripeljali naravnost do izbruha druge svetovne vojne leta 1939.²⁹

Položaj Slovencev ob razpadu habsburške monarhije in boj za slovenske meje ob koncu prve svetovne vojne

Ob začetku prve svetovne vojne je narodno gibanje v zaledju med Slovenci zaradi nemškega nasilja zamrlo. Ormož je doživljal protislovenske izpade, slovenskim narodnjakom so očitali srbofilstvo in izdajstvo. Napetost med ljudmi je rasla, leta 1917 je globoko nasprotje med Nemci in Slovenci preraslo v globlji razkol. Ljudje so bili naveličani vojne in njenih posledic, ki so jih občutili na lastni koži. Mimo Ormoža so vozili v obeh smereh vlaki proti ruski in italijanski fronti. Navdušenja več ni bilo čutiti. Vojaki niso prepevali, ljudi na postajo ni bilo; nihče ni delil vojakom živil ali sadja. *»Noč in dan so vozili vlaki, polni prusko-nemškega vojaštva. Včasih je bilo na postaji vse zabasano in ni bilo dovolj tirov. Avstrija je bila v škripcih«.*³⁰

Nemci so spoznavali, da slovenska narodna zavest živi. Maja 1917 so se slovenski, hrvaški in srbski poslanci iz avstrijskega dela monarhije združili v Jugoslovanski klub. Njegov predsednik dr. Anton Korošec je v imenu Kluba 30. maja 1917 prebral v avstrijski poslanski zbornici na Dunaju deklaracijo, znano kot Majniška deklaracija. V njej so poslanci izjavili, naj se vsa ozemlja monarhije, na katerih so živeli Slovenci, Hrvati in Srbi, združijo v samostojno državo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije. Med Slovenci je deklaracija proti koncu leta 1917 zelo spodbudila narodno gibanje. Deklaracijskim izjavam v dunajskem parlamentu so sledile prireditve z ljudskimi tabori in nastopi prosvetnih in vzgojnih društev. Tudi ormoška slovenska društva so sklenila obnoviti javne nastope. Ker je bilo ormoških sokolcev zaradi fronte premalo, so prišli gostje s Ptujja, iz Maribora in celo iz Celja. Prihod so napovedali tudi Varaždinci.³¹ Posamezniki, velik del slovenske duhovščine, okraji, gospodarske organizacije in društva so Majniško deklaracijo podprli. Zbiranje podpisov po občinah je preraslo vse pričakovane okvire. Ob tem so imele največ zaslug žene in dekleta, saj so bili možje

29 G. Grant, naslov izvirnika: World war I – The definitive Visual Guide, DK, 1. svetovna vojna – Velik ilustrirani vodnik, Založba Mladinska knjiga, 1. izdaja, 2014, str. 329.

30 Ruda Jurčec, Skozi luči in sence I, prvi del 1914–1929, Prešernova družba, Ljubljana 1991, str. 95.

31 Ruda Jurčec, Skozi luči in sence I, prvi del 1914–1929, Prešernova družba, Ljubljana 1991, str. 98.

večinoma v vojski.³² Deklaracijsko gibanje je poudarjalo zahtevo po miru in načelo narodne samoodločbe. Posledica njihovega dela je bila »Majniška deklaracija«, ki jo je iz Ormoža in okolice podpisalo 1410 slovenskih žena in deklet, v vsem sodnem okraju pa 2425. V vsej Sloveniji je »Majniško deklaracijo« podpisalo nad 200.000 oseb.

Zadnje dejanje prve svetovne vojne na slovenskih tleh so bili boji za severno slovensko mejo na Štajerskem in Koroškem. Nevarnost se je bližala tudi z zahoda. Italijanska vojska je 5. novembra začela prodirati na slovensko ozemlje, celo čez črto, ki je bila Italiji obljubljena z londonskim paktom leta 1915. Do 11. novembra so prišli že do Logatca pri Postojni. Tam jih je zaustavila vojska, ki so jo sestavljali vojni ujetniki iz Srbije, oborožili pa so jih Slovenci. Na Štajerskem je 1. novembra Rudolf Maister, ki ga je Narodni svet za Štajersko imenoval za generala slovenske vojske, izvedel mobilizacijo. Odzvalo se mu je nekaj čez 3000 prostovoljcev, med njimi številni s ptujskega in omoškega področja. 23. novembra 1918 je Slovincem uspelo v Mariboru razorožiti nemško mestno Schutzwehr, ki je bila številna. Nato so Maistrove vojaške sile zasedle slovensko jezikovno mejo na črti Velikovec–Špilje–Radgona in jo krepko držale. V bojih za Koroško je bil Maistru v veliko pomoč nadporočnik Malgaj. Po začetnih uspehih so naposled ocenili položaj in Maister je 27. novembra 1918 z avstrijskim polkovnikom Rudolfom Passyem podpisal pogodbo o razmejitveni črti.

Ključne besede

Svetovna vojna, mobilizacija, militarizem, imperializem, bojišča, premirje, razpad.

Viri

SI_ZAP/0006, Zbirka Muzejskega društva 1605–1961, šk. 46.

SI_ZAP/0005, Mestna občina Ptuj, Spisi vojaškega in političnega značaja 1914–1918, šk. 232, 238.

SI_ZAP/0219, Zbirka razglednic 1892–2007.

SI_ZAP/0387, Zbirka kulturno prosvetna dejavnost ZAP, dr. Alojzij Trstenjak, šk. 2.

SI_ZAP/0113, Osnovna šola Lovrenc, Šolska kronika, digitalizirano gradivo.

SI_ZAP/0108, Osnovna šola Gorišnica, Šolska kronika, digitalizirano gradivo.

Časopis Slovenski gospodar, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, Dlib.

Spletna vira

http://sl.wikipedia.org/wiki/Prva_svetovna_vojna.

http://www.kamra.si/Ptuj-odhod_vojakov_na_bojišča_2, besedilo k fotografiji, mag. Nataša Kolar, Pokrajinski muzej Ptuj Ormož.

32 <http://www.vojaskimuzej.si/>, pridobljeno junija 2014, Marija Hernja Masten, Prva svetovna vojna, skoraj pozabljen tragedija 20. stoletja, v zborniku: Slovenstvo na Ptujskem v 20. stoletju, izdalo: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, Ptuj 2005, str. 123.

Literatura

- Norman Davies, naslov izvirnika: Europe: A history, Zgodovina Evrope 2, Modrijan, 2013.
- R.G. Grant, naslov izvirnika: World war I – The definitive Visual Guide, DK, 1. svetovna vojna – Veliki ilustrirani vodnik, Založba Mladinska knjiga, 1. izdaja, 2014.
- Leksikon, Zgodovina, Duden leksikon, Učila International, 2007.
- Slovenstvo na Ptujskem v 20. stoletju, zbornik, izdalo Območno združenje borcev in udeležencev NOB, 2005.
- Ruda Jurčec, Skozi luči in sence I, prvi del 1914–1929, Prešernova družba, Ljubljana 1991.
- Emica Ogrizek, »Do božiča bomo doma«, Padli in pogrešani vojaki iz ormoškega območja v prvi svetovni vojni, v: Ormož skozi stoletja V, prva knjiga, Ormož 2005, str. 307.
- Dr. Janko Pleterski, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917, poročili vojaške in vladne komisije, Viri 1, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1980.
- Svetovna zgodovina, Cankarjeva založba, Ljubljana 1976.
- Martin Prašnički, Žrtve svetovnih vojn z območja Cirkulan, Kritična analiza podatkov, revizija in dopolnitve seznamov, Cirkulane 2013.
- Lojze Ude, Boj za severno slovensko mejo 1918–1919, Založba Obzorja, Maribor 1977.
- Katja Zupanič, Nacionalna zavest se je prebudila na Ptujju leta 1908, Zgodovinski arhiv na Ptujju, september 2008, str 21.
- Časopis za zgodovino in narodopisje, Koropčev zbornik, št. 1–2/1999, letnik 70, Maribor 1999.

Povzetek

Kljub hitremu razvoju Evrope v industriji, številnih izumih... v začetku dvajsetega stoletja in relativno dolgemu miru, ki je vladal med evropskimi državami, je ta čas pomenil tudi pričetek obdobja francosko-nemškega rivalstva, željo nemškega vplivnega področja, da bi prek Balkana prisli do bližnjega vzhoda in surovin. Ponavljajoče se balkanske krize, diplomatske krize, imperialistična trenja in pomorske oboroževalne tekme, boj za kolonije, zahteve zatiranih narodov po samoupravi... so povečevale napetosti med evropskimi velesilami in Evropejce pripravljale na možnost vojne. Potem, ko je 28. junija 1914 Gavrilo Princip ubil prestolonaslednika in njegovo ženo, je Avstro-Ogrska Srbiji postavila zahteve, ki so bile zanjo nesprejemljive. Atentat so ob podpori Nemčije izrabili kot povod za vojno s Srbijo, ki pa se je sprevrgla v svetovno vojno. Evropske velesile so se nenadoma soočile z možnostjo širitve vojne.

V naslednjih tednih in mesecih so se oblikovale vzhodna fronta, zahodna fronta, balkansko bojišče, italijanska fronta, bližnjevzhodno bojišče, vojna v kolonijah, vojna na morju ter popolnoma novo bojišče v zraku. Kot avstro-ogrsko državljane je doletela mobilizacija tudi slovenske fante. Največ jih je odšlo v Galicijo, kasneje pa na soško fronto. Za seboj so pustili žalostne žene in otroke, starejše starše. Številne žrtve, ranjenci in pohabljeni, bojevanje na nož na moža, pomanjkanje hrane, uporaba kemičnega orožja...so povečevali protivojno razpoloženje med vojaki in prebivalstvom. Smrt cesarja Franca Jožefa 21. novembra 1916 je med ljudmi vzbujala dodatno zaskrbljenost. Leta 1917 so se že na vseh bojiščih kazale posledice triletne vojne, protivojno razpoloženje pa se je še bolj okrepilo po oktobrski revoluciji, ko je Rusija izstopila iz vojne. Vedno več je bilo zahtev po ustanavljanju nacionalnih držav na tleh monarhije in po končanju vojne. Slovanski narodi se niso več hoteli bojevati. Izjema je bila soška fronta, kjer so se Slovenci še bojevali, saj so čutili, da s tem branijo tudi svojo domovino. Totalna blokada držav centralnih sil je ustvarila v Nemčiji in Avstriji tudi veliko pomanjkanje vsega, kar je bilo nujno za prehrano in oskrbo prebivalstva, tudi vojakov, pomanjkanje surovin za vojno industrijo. 11. novembra 1918 se je s podpisom premirja končal štiriletni pokol. Vloga Evrope v svetu se je zmanjšala, v ospredje je stopila ZDA. Madžarska je zapustila zvezo z Avstrijo, cesar Karel se je odpovedal svoji vladarski vlogi. Nemška zamera in zagrenjenost pa sta pripeljali leta 1939 do izbruha nove svetovne vojne.